

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П.Драгоманова

ПСИХОЛОГІЧНІ
НАУКИ

Серія 12
Випуск 23 (47)

КИЇВ – 2008

В статье рассматривается частный случай задержанного литературного творчества как существенное доказательство релевантности гипотезы о том, что в роли аттракторов хаотичного творческого процесса могут быть рассмотрены временно-пространственные факторы, которые сначала влияют на творческую личность во время ее онтогенеза, а потом «выстраиваются» ею согласно первоначальной матрице.

Статтю подано до друку 03.10.2008.

© 2008 р.

Ю. М. Кашпур (м. Київ)

ІСТОРИОГЕНЕЗ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Вивчаючи психологічні особливості розвитку підлітків та юнаків в умовах сучасності, неможливо оминати проблему психосексуального розвитку тому, що вона займає домінуючу частку у Я-концепції особистості, що дорослішає. Поняття «психосексуальний розвиток» є досить місткою категорією, що офіційно з'явилося лише в кінці ХІХ ст. у працях З.Фрейда, а до цього часу розглядалося у рамках більш загальної категорії, а саме «сексуальності», як системи суспільних та індивідуальних уявлень про сексуальну привабливість людини, що розвивається.

Питання сексу, сексуального життя і сексуальних взаємин завжди залишалися актуальними для людини, в якому б часі або суспільстві вона не була. Це пояснюється в першу чергу тими природничими особливостями, які знаходяться в основі існування людства. Таємничість запліднення, першого статевого контакту, кохання, сексуальні ексцеси, уособлення поєднання статевої могутності із становищем у суспільстві й т. п. приваблює, хвилює і лякає. Саме закритість тематики, її індивідуальність притягує й цікавить не тільки людину, але й суспільство. Прикриваючись мораллю, ідеологією держави, релігійними настановами, сексуальне життя постійно перебуває під їх наглядом. Навіть найрадикальніші види суспільства приділяють увагу вивченню тих або інших проявів сексуальності.

Зміст категорії сексуальності змінювався відповідно до традицій тієї чи іншої етнокультури. Окрім біологічних якостей партнерів для продовження роду, через призму зазначеного феномена, визначалися й інші, чисто людські, ознаки, а саме: тенденції моди та мистецтва, елементи сексуальної привабливості, ймовірність отримання оргазмічних відчуттів безпосередньо з конкретним респондентом, показники рівня загального здоров'я людини, міра соціалізованості індивіда та ін. Тому не можна стверджувати, що лише з появою наукових праць І.Блоха, М.Фуко, З.Фрейда, Г.Хелвока Елліса та ін. у кінці ХІХ століття виник інтерес до його вивчення. До того передував великий так званий доемпіричний період, за який було накопичено значний багаж даних про різні сторони сексуальності та еротики (медична, фізіологічна, психологічна, духовна, культурна, соціологічна). При цьому єдиної універсальної концепції щодо їх змісту не могло і бути тому, що це явище носить культурно-історичний характер. Адже кожна народність відображала в сексуальності та еротичі лише властиві їй потреби та особливості в залежності від географічного ареалу, економічної ситуації, специфіки політичних завдань. Лише тоді, коли між країнами посилювалися різнобічні інтегративні зв'язки, з'явилася потреба у систематизації знань про сексуально-еротичну сферу населення. М.Фуко в «Історії сексуальності» висловлює думку про те, що еротичне задоволення починає бути сексуальністю тоді, коли його починають досліджувати, аналізувати, писати про нього наукові тексти, трактати, підручники [6]. Це ще раз доказує, що наукова думка розвивається відповідно до запиту суспільства, а не навпаки, і поява вчень про сексуальність є органічним, а не штучним продовженням його розвитку.

Інтерес людства до питань статі та сексуальності широко розкривається у міфах, поетичному та зображувальному мистецтві ранніх культур Китаю, Індії, Греції, Риму та ін. У Китаї ставлення людей до зовнішніх проявів сексуальності було досить стримане, але при цьому наповнене глибоким інтимно-особистісним змістом. Їх традиції, пов'язані з культурою гейш, пригнічуваністю відчуттів, пошуком зв'язку з природою, що окреслюють власне психолого-філософський зміст еротизму, а стабільність зазначених традицій указують на органічність поєднання минулого досвіду особистості з стабільним позитивно спрямованим її майбутнім, яке, зазвичай, має бути логічним продовженням розвитку Я-концепції особистості, що дорослішає.

У китайських вченнях визначається роль чоловіка, як володаря, котрий зберігає свою енергію для повного задоволення жінки – його вмілої прислужниці, для досягнення динамічної рівноваги між Інь і Янь.

Індійська філософія має дуже складну систему уявлень відносно сексу тому, що формувалася через призму кількох релігій: індуїзму, тантризму, буддизму і т.д., в яких увага концентрується на відверто геніальних стосунках як шляху до очищення. Дуже багато доказів цього знаходять своє відображення в оздобленні релігійних будівель, та у всесвітньовідомій книзі техніки сексу «Камасутрі», де зображувалися коітальні стосунки у детальній формі.

На протигагу міфічності сексуальних установок східних країн древня Греція сповідувала гедоністичні та метафізичні концепції сексуальності, які згодом дали основу для різних наукових теорій, зокрема, З.Фрейда. Древньогрецькі мислителі розглядали Ерос як космогонічну силу, що лежить в основі створення світу; фалос та клітор були символами родючості; гетери та гієродули, на їх думку, приносячи прибуток та насолоду, відволікали від нав'язливого залицання за чужими заміжними жінками [1]. Саме їх гедоністичні вподобання відображались у мистецтві скульптури, що розвивається і зараз за практично тими ж правилами. Поступово, у міру того, як змінювалось ставлення суспільства до оголеності, зображення ставали скромнішими і геніталії почали ховати під одягом [2, с. 12]. Секс та відповідні йому переконання не вважались непристойністю, а, навпаки, пронизували свідомість населення мотивами насолоди і пристрасті та були постійними супутниками психосексуального розвитку тогочасної особистості.

У середньовічній Європі продукується пуританське виховання, що не визнає зображення сексуальних стосунків і пов'язує їх із захворюваннями та гріховністю моралі. Таке відношення породжує сучасну моральну цензуру, яка постійно стримує розвиток сексологічних досліджень. Але наявність картин епохи Відродження дає право стверджувати, що прихильники еротизму та гедонізму продовжували розповсюджувати свої ідеї в прийнятних цензурою формах.

Підводячи підсумок доемпіричного етапу вивчення сексуальності, необхідно вказати, що спільною для всіх культур є більшою мірою антагоністична природа уявлень про сексуальність, а саме виокремлення з одного боку її нормативності з іншого – антиморальності до людської сутності. Подвійність ставлення суспільства до проявів сексуальності зароджується не під впливом внутрішньо-інстинктивних реакцій особистостей, а внаслідок дії релігійно-політичних диспозицій соціуму. Вивчення та аналіз літературних джерел показав, що навіть у науковій думці категорія «сексуальність» традиційно характеризується через вектор якогось одного вузького локус-аналізу, а порівняння даних експериментальних досліджень здійснюється з різних точок зору. Таким чином, звичним стало проведення диспуту щодо сексуальності в дещо різних площинах наукової думки, що є не правильним та безпідставним. У процесі розвитку ставлення суспільства до сексуальності спостерігаються чергування періодів реформації та контрреформації, пов'язаних зі зміною суспільних норм та установок.

Відповідно до періодизації С.І.Голода можна виділити два періоди конкретно-наукових досліджень сексуальності людини: із середини ХІХ ст. до 20 років ХХ ст. та з першої чверті ХХ ст. до сьогодення. **Перший період** характеризується психофізіологічним підходом та

переважно клінічним методом дослідження. Специфіка ж **другого періоду** пов'язана із домінуючим впливом на наукові дослідження соціокультурного підходу та зосередженням інтересів учених на соціальних та психологічних сторонах сексуальних стосунків. На засадах досліджень останнього періоду формується декілька психологічних течій, які по-різному пояснюють специфіку психосексуального розвитку та особливості генезису такої інтегрованої категорії, як сексуальна самосвідомість.

У кінці XIX ст. в суспільстві гострою постає проблема наукового пояснення природи феномена «сексуальність» та вивчення закономірностей психосексуального розвитку індивіда. Адже, не володіючи ґрунтовними науковими даними, пояснення будь-якого явища стає в залежність від різноманітних поглядів, забобонів чи фантазій якогось одного чи групи більш авторитетних суспільних діячів. Однією з причин нерозв'язаності цієї проблеми у світі був нездоланий релігійний вплив та негативна містифікація сексуального розвитку людини, що продовжувалося декілька століть, починаючи із середньовіччя. Церква, вбачаючи в проявах сексуальності ухід населення з під її контролю, трактувала їх як шлях до розбещеності та повторенні участі людства у перверзіях подібно Садома та Гомори.

У витоках науки про сексуальність були фахівці різних спеціальностей: лікарі, соціологи, філософи, поети, природознавці. Серед них імена продознавців Ч.Дарвіна та Ж.Луї Бюффона, психіатра М.Хіршфельда, німецького лікаря М.Шуринга [4]. Емансипація сексологічних знань від релігійно-моральних догматів вийшла саме з природничих наук не лише тому, що стать – універсальне біологічне явище, а тому, що біологія була провідною галуззю природознавства кінця XIX ст. Ці праці були першими спробами розібратися з домінуючими заборонами на сексуальність людини та взаємодію статей. Лише з розвитком психіатрії в межах загальної медицини – як науки яку церква визнала, з'являється можливість спростувати релігійні заборони, а в перспективі виокремити ці знання в конкретну міждисциплінарну сексологічну галузь. Тому вивчення проблем статі почалося не з норми, а з патології. Фундаторами сексологічних досліджень прийнято офіційно вважати професора психіатрії Віденського університету Р.Крафт-Ебінга, швейцарського психіатра та невропатолога А.Фореля, німецьких психіатрів А.Молля та М.Хіршвелда, австрійського психіатра, основоположника психоаналізу З.Фрейда, німецького дерматолога та венеролога І.Блоха та англійського публіциста, фармацевта за освітою Г.Елліса [2, с. 14].

Іменитий та поважний у професійних колах невропатолог та психіатр Р.Крафт-Ебінг, працюючий в той же час, що і З.Фрейд у Австрії та Г.Хейлвок Елліс у Англії, у своїй книзі «Сексуальна психопатія» («Psychopatshia sexualis» 1886), за яку пізніше мало не був позбавлений своїх регалій, зібрав у ній величезний клінічний матеріал хоча і без однозначності інтерпретації своїх висновків. Тим більше, що його умовиводи не мали під собою дослідницького підґрунтя. Основним положенням його праці було припущення про те, що сексуальні відчуття та поведінка викликають занепокоєння тому, що призводять до фізичної й розумової деградації та є морально суперечливі. Сексуальність в його книзі розглядається окремо від кохання та романтики. М.Хіршвелд був одним з перших, хто займався вивченням проблем сексуальної етики, гігієни та орієнтації, став на захист гомосексуальності, характеризуючи це як ознаки проміжної «третьої статі».

Діяльність зазначених вище вчених хронологічно більше належить до першого періоду розвитку сексологічних пошуків, але їх праці набули розповсюдження лише в другому – та стали підґрунтям для сучасних концепцій. Першу спробу співвіднести клінічні та культурологічні дані про людську сексуальність зробив І.Блох, систематизувавши комплекс сексологічних знань у праці «Сексуальне життя нашого часу та його зв'язок із сучасною культурою», доповнюючи таким чином біологічний підхід культурно-історичним. Англієць Г.Хейлвок Елліс присвятив

більшу частину життя збору існуючих на той час матеріалів про сексуальну поведінку в різних культурах і спостереженню за сучасними зразками такої активності. Увів поняття «аутоеротизму» для визначення всього, що пов'язано з мастурбацією, незалежно від віку та статі. В його працях вказується на велику варіативність та пластичність сексуальності, а також її обумовленість соціальними та культурними факторами. Він вперше вказує на психологічні установки при досягненні сексуального збудження. Саме з його праці «Дослідження з психології сексу» (1910) розуміння «сексуальності» переходить в площину норми [8]. Іще одним із піонерів, що указували на психологічну задоволеність сексуальними стосунками хоча й обмежуючи їх шлюбом був Т. Ван де Вельде. Він у «Ідеальному шлюбі» (1926) описує роль жінки як рівноправного партнера, а не об'єкт сексуальної активності чоловіка [3, с. 4]. Оскільки майже усі дослідження того часу проводились у клінічних умовах та під релігійною цензурою, тому результати нічим сенсаційним не відрізнялися, а лише змістили характер тематичних диспутів в дещо іншу площину. Та все ж це був беззаперечний рух з «мертвої точки» на шляху до наукового пізнання психосексуального розвитку і, в тому числі, сексуальної самосвідомості.

Ставлення до сексуальності змінювалось кожного разу з появою нових даних про репродуктивні технології. Тому, що помітна лібералізація поглядів сталася саме тоді, коли до широкого загалу надходять беззаперечні факти про можливість перерваного статевого акту, автономії сексу від репродуктивної функції та, характерних лише для людей та дельфінів, оргазмічних відчуттів на противагу пануючого постулату про секс лише як спосіб продовження роду [3]. На сучасному ж етапі, коли такі дані доповнюються результатами новітніх досліджень про технології штучного запліднення, сурогатне материнство, клонування, секс індустрію, фостерне батьківство відбувається переформування поведінкових паттернів особистості, що розвивається. Це дало нову можливість виділити з сексуальності її психологічні складові.

Психоаналіз є найвпливовішою теорією початку ХХ століття, засобами якого вчені намагалися спростувати жорстокий біологічний детермінізм у розумінні сексуальності. Тому окремого аналізу, на наш погляд, заслуговують праці З.Фрейда, бо розкривають власне психологічну сутність сексуального розвитку. На відміну від своїх попередників З.Фрейд розглядає сексуальність не як локальний аспект людського життя, а як її основу та стержень, що є основним фактором мотивації її поведінки [5]. Особливої уваги заслуговує його теорія сексуальної енергії (лібідо) як єдиного джерела всієї психічної енергії, яка має інстинктивну природу та актуалізується протягом дорослішання особистості послідовно в різних частинах тіла. На думку В.Пісоцького, ці стадії біологічно детерміновані та розгортаються у незмінному порядку і властиві усім людям незалежно від їхнього культурного розвитку. В уявленнях вченого сексуальність є якістю, що властива людині протягом усього життя, незалежно від репродукції та не зводимо лише до переживань, що стимулюються геніталіями. Окрім цього, З.Фрейду належить одне з перших пояснень стадій психосексуального розвитку як процесу формування статево-сексуальних ролей та статевої ідентичності шляхом ідентифікації зі старшими, переважно батьками, що надалі у більшості досліджень трактується як складова когнітивного компонента сексуальної самосвідомості особистості. Недосягнення ідентичності, частіше з батьком, у розумінні З.Фрейда є основною причиною незадоволеності інстинкту лібідо, і, як наслідок, - появи «базальної тривоги» та внутрішнього конфлікту, що є основою невротизації.

З.Фрейд прийшов до висновку, що причиною неврозів слугують безсвідомі конфлікти саме сексуального характеру – ідея неприйнятна для багатьох вчених того часу [7]. Через це книга «Три нариси по теорії сексуальності» (1905) викликала хвилю протестів у Європі тому, що в ній З.Фрейд він намагався показати природу сексуальних перверзій та їх обумовленість саме дитячими переживаннями. Проте його погляди знайшли своїх прихильників у США. На сьогодні існує багато розбіжностей щодо інтерпретації положень психоаналізу та теорії сексуальності, і,

особливо, стосовно жіночої та дитячої сексуальності.* Німецький дослідник Е.Борнеман через свої лонгітюдні дослідження протягом більше 20 років намагався спростувати докази існування латентного періоду, який З.Фрейдом пояснювався як неусвідомлюваність сексуальних відчуттів чи слабка ними зацікавленість. Все ж діяльність саме цього вченого викликала зростання інтересу до цієї психологічної проблеми. В підтвердження варіативності спектру сексуальної поведінки З.Фрейд хоча й назвав більшість проявів «збоченнями» і розглядав їх як незрілість, але не штампував їх як аморальні, клінічні чи кримінальні. Завдяки йому сексуальність стала широко і відкрито вивчатися медициною та психологією [3, с. 25].

У 20-их рр. ХХ ст. були закладені теоретичні засади сучасної сексології. Проте переважна більшість висновків учених (Р.Крафт-Ебінг, Г.Елліс, І.Блох) базувалась здебільшого на спостереженнях за пацієнтами психіатричних лікарень, тобто, стосувалася скоріше сексопатології. Як наслідок, з'являється потреба у проведенні масових опитувань для визначення критеріїв норми сексуальності та вивчення її мотиваційної, фізіологічної та емоційної сторін.

Починаючи з першої чверті ХХ років у межах другого етапу особлива увага психологів, психіатрів, етиків, соціологів, істориків надається соціальним аспектам статевого життя та особливостям переживання сексуальних стосунків. Найвідоміші імена серед них це А.Адлер, С.Бем, В.Джонсон, А.Кінсі, М.Кле, У.Мастерс, К.Хорни, та ін.

Таким чином, за перший період розвитку науково-практичних сексологічних досліджень склалося дві тенденції: перша полягала в тому, що поступово послабилися жорсткі канони біологічного детермінізму в бік тонших і складніших психологічних теорій, а друга – зводилася до ускладнення та збагачення самого поняття норми на основі включення до неї широкого спектру варіацій. Проведений теоретичний аналіз історіогенезу вивчення проблеми сексуальності особистості на описовому етапі дає можливість стверджувати на декількох особливостях становлення сексологічних досліджень. По-перше, переважно всі гіпотези щодо пояснення природи сексуальності було побудовано на роздумах синтезованих з міфів чи традицій окремих культур, по-друге, подвійність ставлення суспільства до проявів сексуальності зароджується не під впливом внутрішньо-інстинктивних реакцій особистостей, а внаслідок дії релігійно-політичних диспозицій соціуму, по-третє, при поясненні особливостей сексуальності особистості використовуються здебільшого пояснення, які сфокусовані через призму патології тому, як спостереження проводились в умовах медичного стаціонару та грішать відсутністю психологічних складових.

Література

1. Діденко С.В. Психологія сексуальності та сексуальних стосунків: Навчальний посібник. – К.: Арістей, 2003. – 312 с.
2. Иоффе Е.В. Социально-психологические факторы формирования сексуального сценария личности. Дис. ... канд психол. наук: 19.00.05 / РГПУ им. А.И.Герцена. – СПб., 2005. – 195 с.
3. Келлі Г. Основы современной сексологии. – СПб.: Питер, 2000. – 896 с.
4. Кон І.С. Вступ до сексології: Пер. з рос. / П.Л.Пироженко. – К.: Либідь, 1991. – 304 с.
5. Фрейд Зигмунд. Очерки по психологии сексуальности: Пер. с нем. – Х.: Фолио, 2000. – 382 с.
6. Фуко Мішель. Історія сексуальності: Т 1: Жага пізнання.– Пер. з фр. – Х.: ОКО, 1997. –235 с.
7. Хьел Л., Зиглгер Д. Теории личности – СПб.: Питер, 2001. – 608 с.

8. Hoesng I. The development of sexology during the second half of 19th century // Handbook of sexology, New York. 1977. P. 5-20.

В статтє в широком масштабе проведен анализ начальных стадий научно-психологических исследований по проблеме сексуальности личности. Описываются работы основоположников сексологической науки. Характеризируя особенности изменений в социуме отношения к феномену сексуальности в разных культурах, автор акцентирует внимание на переходе от чисто физиологического к социально-психологическому пониманию этого вопроса в процессе исторического развития общества. Показано доминирующее значение социальных диспозиций над биологическими предпосылками в процессе формирования в коллективном сознании категории сексуальности.

Статтю подано до друку 19.09.2008.

© 2008 р.

Я. Ц. Зелінська (м. Київ)

КРЕАТИВНІСТЬ І ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ІНТЕЛЕКТОМ

Концепція креативності як універсальної творчої здібності отримала популярність після появи робіт Дж.Гілфорда. Відповідно до концепції Дж. Гілфорда, креативність розглядається як дивергентне мислення, що допускає варіювання шляхів рішення проблеми, приводить до несподіваних висновків і результатів [6]. Дивергентне мислення орієнтується не на відоме або те, що підходить до вирішення проблеми, а проявляється тоді, коли проблема ще не розкрита й шляхи її вирішення невідомі. Таке мислення протиставляється конвергентному, спрямованому на пошук єдиного правильного рішення на основі аналізу множини попередніх умов.

Дж. Гілфорд виділяв, зокрема, такі компоненти креативності:

- 1) здібність до виявлення й постановки проблем;
- 2) здібність до генерування великої кількості ідей;
- 3) гнучкість - здібність до продукування різноманітних ідей;
- 4) оригінальність - здібність відповідати на подразники нестандартно;
- 5) здібність удосконалити об'єкт, додаючи деталі;
- 6) здібність вирішувати проблеми, тобто здібність до аналізу й синтезу.

До цієї концепції близька й точка зору Е. Торренса, на думку якого креативність пов'язана із загостреним сприйняттям недоліків, пробілів у знаннях, дисгармонії й т.п. [10] і Е. Де Боно, який говорив про латеральне («бічне») мислення, спрямоване на пошук шляхів рішення проблеми на «периферії пізнання», шляхом максимального розширення бачення проблемного поля й знаходження неочевидних варіантів дій [4].

Теоретичні міркування й експериментальні дані дозволяють припустити, що креативність і інтелект є ортогональними факторами, незалежними один від одного. Проте операційно вони протилежні: ситуації, які сприяють прояву інтелекту, протилежні по своїх характеристиках ситуаціям, у яких проявляється креативність. За даними психогенетичних досліджень, креативність більшою мірою, ніж інтелект, визначена зовнішніми впливами [6]. Виділено наступні фактори, що сприяють розвитку креативності:

- широке коло спілкування, у тому числі з «творчими дорослими»;
- наслідування творчому «ідеалу»;
- демократичні відносини з матір'ю;
- несприятливі емоційні відносини в родині.